

**СЪСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМИ И РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В АГРАРНИЯ СЕКТОР НА БЪЛГАРИЯ В
РАМКИТЕ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА
STATUS, PROBLEMS AND DEVELOPMENT OF THE HUMAN RESOURCES IN THE AGRICULTURAL SECTOR IN
BULGARIA UNDER THE COMMON AGRICULTURAL POLICY**

**Милена Тепавичарова
Milena Tepavicharova**

Аграрен университет - Пловдив
Agricultural University - Plovdiv

E-mail: m_ivanova_zlatanova@abv.bg

Резюме

Промените, които настъпиха в аграрния сектор на България след присъединяването ѝ към Европейския съюз (ЕС), оказаха силно влияние върху състоянието и развитието на човешките ресурси в този сектор.

Целта на тази статия е да се анализира и оцени състоянието на човешките ресурси в аграрния сектор, като се разкрият проблемите и възможностите за развитието им в рамките на Общата селскостопанска политика (ОСП).

Изследването на състоянието и проблемите на развитие на човешките ресурси в аграрния сектор под въздействието на ОСП се извършва в две части. В първата част се разглеждат основните характеристики и се анализира състоянието на човешките ресурси в аграрния сектор в резултат на прилагането на ОСП. Използват се официалните статистически данни на Министерството на земеделието и храните (МЗХ) за периода 2006-2010 г.

Във втората част се анализират становищата на земеделски производители, преработватели на земеделски суровини и експерти по земеделие и храни относно проблемите, перспективите и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор през призмата на ОСП.

Abstract

The changes in the agrarian sector in Bulgaria after the accession to the European Union (EU), had a strong influence on the status and development of the human resources in this sector.

The purpose of this paper is to analyze and evaluate the human resources in the agricultural sector by revealing the problems and opportunities for development within the Common Agricultural Policy (CAP).

The study of the state and problems of the development of human resources in the agricultural sector under the impact of CAP was conducted in two parts. The first part discussed the basic characteristics and analyzed human resources in the agricultural sector as a result of the implementation of CAP. Official statistical data of the Ministry of Agriculture and Forestry (MAF) for 2006-2010 were used.

The second part analyzed the opinions of farmers, processors of agricultural stuff and technical experts in food and agriculture on the problems, prospects and human resources development in agriculture through the prism of CAP.

Ключови думи: аграрен сектор, човешки ресурси, равнище на заетост, ОСП.

Key words: agricultural sector, human resources, rate of employment, CAP.

ВЪВЕДЕНИЕ

Главната цел на ОСП е развитие на устойчив и ефективен аграрен сектор. Решаващо значение за постигането на тази цел има състоянието и развитието на човешките ресурси, заети в сектора. Към настоящия момент 25% от активното население на България живее в селските райони. Около 60% от тях са заети в аграрния сектор.

С прилагането на ОСП в България след 2007 г. стартират процесите на реална подкрепа на доходите на земеделските производители. Мерките на ОСП, които влияят най-силно върху тяхното равнище, са схемата за единно плащане на площ (СЕПП). Най-важният елемент на схемата са директните плащания, които ежегодно нарастват. Очаква се през 2016 г. те да

достигнат 100% прилаганото ниво на такива плащания в ЕС-15. Стабилизирането на доходите на заетите в отрасъла, особено в условията на икономическа криза, се оказва решаващ фактор за задържане и развитие на човешките ресурси в сектора.

Целта на тази статия е да се анализира и оцени състоянието на човешките ресурси в аграрния сектор, като се разкрият проблемите и възможностите за развитието им в рамките на ОСП.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Изследването на състоянието и проблемите на развитие на човешките ресурси в аграрния сектор под въздействието на ОСП се извършва в две части. В първата част се анализира състоянието и развитието на заетостта в аграрния сектор през периода 2006-2010 г. Анализирани са и основните проблеми на развитието на работната сила в селските райони през този период. Проучването се базира на данни от Националния статистически институт (НСИ), бюлетините на Дирекция "Агrostатистика" на МЗХ за периода 2006-2010 г. При обработката и анализа на данните се използват методите на дискриптивната статистика.

Във втората част се анализират становищата на земеделски производители, преработватели на земеделски суровини и експерти по земеделие и храни относно проблемите, перспективите и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор през призмата на ОСП. За целите на проучването е използван предварително разработен въпросник. Общият брой на анкетираните по метода на интервюто е 59. Въз основа на получените отговори се представиха и оцениха проблемите и перспективите за развитието на човешките ресурси в аграрния сектор в светлината на ОСП.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Анализ на състоянието и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор

Социално-икономическите промени в България през последните години оказаха съществено влияние върху състоянието и развитието на човешките ресурси. По данни на НСИ за периода 2006-2010 г. тенденцията в броя на заетите лица в страната е силно негативна. Тази тенденция важи и за аграрния сектор. През 2006 г. броят на заетите в сектора е 738 600, а през 2010 г. той намалява до 590 390. През 2006 г. заетите в аграрния сектор са 20,4% от общо заетите в страната, а през 2010 г. делът им спада до 17,6%. Анализът показва, че неблагоприятната макроикономическа среда в България за периода 2006-2010 г. оказва негативно въздействие и върху заетостта в аграрния сектор (табл. 1.).

Неблагоприятните социално-икономически условия и фактори предопределят и ниското равнище на производителността на труда (табл. 2). През разглеждания период тя е най-ниска в аграрния сектор. За сравнение производителността при индустрията и услугите е около три пъти по-висока. Ако се отчете и процентът на инфлация за периода, показателите в аграрния сектор придобиват негативни стойности. Въпреки мерките на ОСП за модернизирани на аграрния сектор, спадът в производителността на труда води до понижаване на равнището на конкурентоспособност и неефективно аграрно производство.

В процеса на своето развитие аграрният сектор преминава през драстични структурни промени като следствие от възстановяването на собствеността върху земята. Радикално се промени организационната структура на земеделските стопанства (Bencheva, 2011).

Таблица 1. Заети в българската икономика по сектори
Table 1. Employed in the Bulgarian economy sectors

Година Years	Общо заети Total employed	Брой заети по икономически сектори Number of employees by economic sector					
		Аграрен сектор Agricultural sector		Индустрия Industry		Услуги Services	
		хил. души thousand	%	хил. души thousand	%	хил. души thousand	%
2006	3 612,0	738,60	20,4	1 011,10	28,0	1 862,30	51,6
2007	3 714,0	731,70	19,7	1 052,20	28,3	1 930,10	52,0
2008	3 723,0	625,46	16,8	1 079,67	29,0	2 017,87	54,2
2009	3 508,0	617,41	17,6	957,68	27,3	1 932,91	55,1
2010	3 354,5	590,39	17,6	945,97	28,2	1 818,14	54,2

Източник: Данни на НСИ
Source: Data of NSI

Таблица 2. Равнище на производителност на труда по икономически сектори
Table 2. Level of productivity by economic sectors

Икономически сектори/показатели Economic sectors/indicators	2006	2010	Изменение Change
Аграрен сектор/Agricultural sector			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	4461	4481,6	0,47%
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	3,0	3,0	0,00%
Индустрия/Industry			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	17 178,3	20 364,2	18,55%
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	10,1	12,2	20,80%
Услуги/Services			
БДС на един зает, лв. GVA per employee, lv	16 500,2	18 303,9	10,94%
БДС на един човекочас, лв. Value added per man hour, lv	9,8	10,8	10,21%

Източник: Данни на НСИ
Source: Data of NSI

През периода 2006-2010 г. в условията на реално членство в ЕС промяната в структурата на земеделските стопанства продължава. Очерталата се тенденция към концентрация на земята и окрупняване на земеделските стопанства предизвиква изменения и в структурата на работната сила. По данни от

преброяването на земеделските стопанства през 2010 г. и националното проучване на Дирекция "Агростатистика" на МЗХ през 2006 г. броят на земеделските стопанства е намалял с 23% (табл. 3). При по-подробен анализ на промените в стопанствата се забелязва спад при физическите лица с почти 24%, а при сдруженията

Таблица 3. Човешки ресурси – данни по юридически статут на земеделските стопанства
Table 3. Human Resources – information on legal status of agricultural holdings

Юридически статут Legal Status	2006 г.				2010 г.				Изменение Change 2010/2006	
	Стопанства, бр. Farms, nr	Стопанства, % Farms, %	Заети лица, бр. Employed, nr	Заети лица, % Employed, %	Стопанства, бр. Farms, nr	Стопанства, % Farms, %	Заети лица, бр. Employed, nr	Заети лица, % Employed, %	Стопанства, % Farms, %	Заети лица, % Employed, %
Физически лица Individuals	476 956	98,97	901 280	94,96	363 620	98,00	684 682	92,7	-23,76	-24,03
Еднолични търговци Sole traders	1828	0,38	8661	0,92	2270	0,61	9602	1,3	24,18	10,87
Търговски дружества Commercial companies	1763	0,37	21 839	2,30	3900	1,05	28 805	3,9	121,22	31,90
Сдружения и други Associations and other	1373	0,28	17 400	1,82	1280	0,34	15 511	2,1	-6,77	-10,85
Общо /Total	481 920	100	949 180	100	371 070	100	738 600	100	-23,00	-22,08

Източник: МЗХ, Агростатистика
Sources: MAF, Agrostatistics

с около 7%. При едноличните търговци и търговските дружества обаче се наблюдава нарастване на броя на стопанствата с над 20%.

Тези промени в броя на стопанствата водят до промени и на заетостта в тях. При стопанствата на физическите лица се наблюдава спад на заетите лица с 24%, а при сдруженията - с около 11%. Позитивна тенденция обаче се наблюдава при едноличните търговци. При тях броят на заетите в стопанствата е нараснал с над 10%. Още по-оптимистична е тенденцията при търговските дружества. При тях нарастването на заетостта е с над 31%. Това показва, че процесът на окрупняване на земеделските стопанства **води до увеличаване и на броя на заетите в тези стопанства.**

Основният дял на заетите в земеделските стопанства се формира основно от семейната работна ръка (табл. 4). Въпреки структурните промени тя все още заема 93% от работната сила в сектора. Тенденцията е към нейното намаляване за сметка на несемейната работна ръка. През периода 2006–2010 г. се наблюдава намаляване на заетостта при собствениците на стопанствата с 4%, както и при други членове на домакинството – с 5%.

Един от основните проблеми в аграрния сектор на България е застаряването на човешките ресурси. През 2010 г. само 10% от заетите в земеделието са на възраст до 35 години. В същото време заетите на възраст на 55 и повече години са 54% (табл. 5). Като цяло за периода 2006–2010 г. се наблюдава спад на работната сила във всички възрастови групи. Най-голямо намаление се отчита при заетите на възраст над 65 години. Въпреки това техният дял си остава относително висок на базата на останалите възрастови групи. Ниските доходи и неблагоприятните условия на труд в аграрния сектор не насърчават младите хора да

се заемат със земеделска дейност. Това носи реален риск от недостиг на работна ръка, особено в трудоемките производства.

Проблемът със застаряване на работещите в аграрния сектор се забелязва и по отношение на управителите на земеделски стопанства. Във възрастовата група между 15 и 34 години техният брой за 2010 г. е едва 11 600. Това е само 3,1% от общия брой. При възрастовата група над 65 години обаче те са над 40%. Липсата на начален капитал и управленски умения са значителни бариери за навлизането на млади хора в аграрния сектор. Важно е да се отбележи, че и мнозина от управителите нямат специализирана квалификация (образование) в областта на земеделието, както и в областта на стопанското управление. **Едва 2,3% от тях имат средно земеделско образование, а 1,4% имат висше образование в областта на земеделието.**

Ефекти на ОСП върху заетостта и развитието на човешките ресурси

Анализът на състоянието и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор показва, че негативната тенденция на намаляване на заетостта може да се приеме като следствие от извършените реформи в аграрния сектор и влиянието на икономическата криза. Въвеждането на СЕПП е пряката причина за окрупняване на земята в по-големи земеделски стопанства и намаляване на броя на семейните ферми. Това на този етап намалява капацитета на аграрния сектор за осигуряване на работни места, особено за ниско образованите лица.

Общият спад на човешките ресурси в земеделските стопанства логично ни води и към проблема с **безработицата** в селските райони. По данни на НСИ регистрираните безработни в селските

Таблица 4. Разпределение на работната сила в стопанствата
Table 4. Distribution of labor force on farms

Работна сила/Labor force		2006	2010
		100%	100%
от която/which	Несемейна/Non-family	5%	7%
	Семейна/Family	95%	93%
	от която/which		
	Собственик/Owner	55%	51%
	Съпруг/Съпруга Husband/ ife	30%	32%
	Други членове на домакинството Other household members	15%	10%

Източник: МЗХ, Агростатистика
Sources: MAF, Agrostatistics

Таблица 5. Възрастова структура на работната сила в аграрния сектор
Table 5. Age structure of labor force in the agricultural sector

Възраст Age	Работна сила, бр. Labor force, nr		Управители, бр. Managers, nr		Промяна, % Change, %	
	2006	2010	2006	2010	Работна сила Labor force	Управители Managers
15 - 34	76 739	73 860	15 316	11 600	-3.75	-24.26
35 - 54	317 506	265 896	132 321	94 200	-16.25	-28.81
55 - 64	236 123	179 703	123 656	116 700	-23.89	-5.62
> 65	318 815	219 141	221 840	154 100	-31.26	-30.53
Общо/Total	949 180	738 600	493 133	376 600	-11.18	-23.63

Източник: МЗХ, Агростатистика
Sources: MAF, Agrostatistics

райони през последните години все повече се увеличават, като за 2010 г. достигат нива около и над 30%. Проблемът се задълбочава още повече, като се вземе предвид и високото ниво на продължителната безработица. В селските райони тя е около 15%. Високата продължителна безработица се обяснява с липсата на възможности за работа в селските райони и с **ниското качество на работната сила**.

От гледна точка на заетостта в полупазарните стопанства (семейните ферми) се наблюдава увеличаване на непълната заетост на отделните земеделски производители и намаляване на доходите им. Ето защо необходимостта да се осигурят работни места в селските райони извън селското стопанство се увеличава.

В тази посока ОСП стартира процес за стимулиране на развитието на неземеделски дейности в селските райони. Все още относително малък дял стопани развиват печеливши дейности извън земеделието главно поради липса на начален капитал и на управленски знания и умения за развиване на неземеделски бизнес. Настоящото увеличение на броя (5,4%) на стопанствата, извършващи неземеделски дейности, е положително, но за периода 2006-2010 г. разширяването на неземеделската заетост **не може да компенсира** намаляването на общия брой на заетите в земеделските стопанства.

Все пак трябва да се отбележи, че се увеличава броят на семейните фирми, извършващи преработка на хранителни продукти, селски туризъм и услуги. Това до голяма степен се дължи на предприемчивостта на мерки по програма САПАРД.

Влиянието на ОСП и проблемите на развитие на човешките ресурси

От направения анализ на състоянието и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор се открояват редица проблеми. От първостепенно значение са:

- **застаряването на човешките ресурси;**
- **ниското ниво на заплащане;**

- **ниското ниво на обучение и самообучение на кадрите;**
- **незадоволителните управленски умения на мениджърите;**
- **незадоволителната квалификация на персонала;**
- **липсата на достатъчен административен капацитет и др.**

Това се потвърждава и от направеното анкетно проучване на 59 земеделски производители, преработватели на земеделски суровини и експерти по земеделие и храни относно проблемите, перспективите и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор през призмата на ОСП. Според 27,1% от анкетираните основните трудности по прилагането на ОСП по отношение на човешките ресурси се свързват основно с недостига на квалифициран административен персонал. Почти толкова (25,4%) отчитат като основен проблем и недостига на ръководен персонал. Това потвърждава нуждата от спешни мерки по отношение на обучението и повишаването на квалификацията на човешките ресурси. В този смисъл взаимното съчетаване на външно обучение и самообучение предлага голям потенциал за подобрене (Bencheva, Teravicharova, 2011; 2012).

Анкетираните поставят на преден план и следните проблеми:

- ниското ниво на професионални умения и компетенции на управленските и изпълнителните кадри. Според 64,4% от анкетираните това е основен проблем при търсенето и наемането на работна ръка в аграрния сектор;
- недостигът на квалифицирани специалисти се свързва със забавяне на процесите на модернизация, техническо и технологично обновяване. Това мнение се поддържа от 55,9% от анкетираните;
- според 52,5% много често се наблюдава липса на технически и технологични компетенции на средните и оперативните мениджъри в аграрния сектор. Тези компетенции до голяма

- степен са от решаващо значение за успеха на стопанството (Bencheva, Tepavicharova, 2011);
- нарушаването и неспазването на техническата, технологичната и организационната дисциплина от наетия персонал също се очертава като един от основните проблеми в земеделските стопанства (49,2%);
 - анкетираният поставят още и проблемите, свързани с липсата на умения за работа в екип (45,8%), с недостига на изпълнителски кадри (33,9%) и др.

Недостатъчно е развита и системата за професионално обучение на заетите в сектора, както и обхватът на консултантските услуги. Ето защо 72,9% считат, че подобряването на професионалното обучение и квалификацията на заетите в аграрния сектор може да доведе до повишаване на ползите от ОСП за развитие на земеделските стопанства.

Близо 30% от анкетираният високо оценяват подкрепата за създаване на стопанства на млади фермери, което е особено важно за възстановяване на аграрния сектор. Дейностите за модернизирането на земеделските стопанства трябва да са приоритет при развитието на сектора според 44,1% от анкетираният. Ползите от директните плащания се подкрепят от 54,2% от анкетираният, тъй като са особено важни за подкрепа на доходите. Осигуряването на стабилни и гарантирани доходи ще ограничи отливата на заетите от аграрния сектор.

ИЗВОДИ

Направеният анализ на състоянието, проблемите и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор на България в рамките на ОСП показва, че провежданата аграрна политика, от една страна, води до постигането на положителни резултати. Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) е една от мерките на ОСП, които най-силно влияят върху равнището на доходите на земеделските производители. Директните плащания, които ежегодно нарастват, са най-важният елемент на схемата. Решаващ фактор за задържане и развитие на човешките ресурси в сектора е стабилизирането на доходите на заетите в отрасъла, особено в условията на икономическа криза.

От друга страна, направеният анализ показва и редица негативни последици от провежданата аграрна политика. Застаряването на човешките ресурси, ниското ниво на заплащане на труда в аграрния сектор, ниското ниво на обучение и самообучение на кадрите, незадоволителните управленски умения на мениджърите, незадоволителната квалификация на персонала, липсата на достатъчен административен

капацитет и др. са основните причини за влошеното състояние на човешките ресурси в сектора, което рефлектира върху ниската производителност на труда.

Анализът на състоянието и развитието на човешките ресурси в аграрния сектор показва, че негативната тенденция в заетостта може да се приема като следствие от извършените реформи в аграрния сектор и влиянието на икономическата криза.

От 2009 г. Европейският план за икономическо възстановяване (ЕПИВ) предвижда предприемането на приоритетни действия, които да позволят ускорено адаптиране на икономиките на държавите членки към предизвикателствата, свързани с икономическата и финансовата криза. Тези действия са насочени и към подпомагането на стопанствата, извършващи земеделски и неземеделски дейности. Подкрепата ще благоприятства развитието на селските райони чрез създаването на повече и по-качествени работни места. Това ще спомогне за разнообразяване на селската икономика на България, която в момента е силно зависима от земеделието.

REFERENCES

- Agricultural reports, MAF, 2006 -2010.
Statistical Yearbook 2006-2010, NSI.
Survey among farmers, Agricultural University, 2012.
Newsletters, Department of Agrostistics, 2006-2010.
Common Agricultural Policy – present and future (2010): MAF, Sofia.
Structure of agricultural holding in Bulgaria: crop year 2006/2007 Final results, Agrostistics MAF.
Bencheva, N., 2011. Regional clusters to improve efficiency and competitiveness of agricultural production, Publishing House of Academic Agricultural University, Plovdiv, 7-22.
Bencheva, N., M. Tepavicharova, 2011. A study of middle management's competencies, CEA, VIII, Plovdiv, 90-120.
Bencheva, N., M. Tepavicharova, 2012. Autodidactic instruments for increasing the expertise of managers and staff, National Conference "Learning from the crisis – lessons learned, recommendations and strategies", CEA, 13 may 2011, Plovdiv, 155-167.

Статията е приета на 17.04.2012 г.
Рецензент – доц. д-р Георги Богоев
E-mail: gbogoev@au-plovdiv.bg